

Галина Мозгова,

доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри психосоматики та психології здоров'я,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4836-245X>

Світлана Поліщук,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психосоматики та психології здоров'я,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-4959-0126>

Оксана Якимчук,

кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри психосоматики та психології здоров'я,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-8389>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОДІАГНОСТИКИ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ ВІДХИЛЕНЬ У ПСИХІЧНОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Психічні відхилення є дуже поширеними, часто руйнівними, які негативно впливають на життя мільйонів людей у всьому світі. Психодіагностика є важливим методом для визначення можливих відхилень у психічному розвитку особистості. Психодіагностика спрямована на дослідження гармонійного психічного розвитку людини. Вона передбачає комплексний підхід до вивчення поведінкових, когнітивних та емоційних проявів. Вчасна діагностика допомагає виявити особливості психічного розвитку, що дає змогу розробити індивідуальні програми корекції.

Діагностика психічного розвитку особистості ґрунтується на використанні як об'єктивних показників діяльності (тестів), так і суб'єктивних даних. Для аналізу застосовуються професійне спостереження, бесіди, опитувальники та різні види тестів. Процес оцінювання передбачає визначення наявності або відсутності певних психологічних якостей, емоційних реакцій чи поведінкових проявів та їх відповідності встановленим стандартам. У психологічному тестуванні, зокрема, використовуються опитувальники, проєктивні методики, а також тести, що передбачають виконання конкретних завдань. Основу відхилень у поведінці здебільшого становлять конфлікти інтересів і системи цінностей, спотворення механізмів їх реалізації, труднощі в процесі виховання, життєві невдачі та дисфункції емоційної сфери. Асоціальність особистості зазвичай виникає як реакція на складні й майже не вирішені життєві ситуації, тобто спричинена порушеннями на одному з рівнів системи внутрішньої регуляції: когнітивному, емоційно-вольовому чи поведінковому.

Отже, у роботі з людьми, які мають такі відхилення, психологам потрібно приділяти особливу увагу психологічній допомозі, чітко розуміти тип відхилення та визначати ефективні методи психотерапії, що сприятиме нормальному психологічному розвитку особистості.

Ключові слова: психодіагностика, основи психотерапії, розвиток особистості, відхилення, медична та реабілітаційна психологія.

Вступ і сучасний стан досліджуваної проблеми.

Психічні розлади викликають занепокоєння громадської охорони здоров'я в усьому світі. Опанування навичок аналізу психологічних характеристик особистості, здатність проводити діагностику та терапію відхилень у психічному розвитку є основними компетенціями в цій сфері. Фахівець має вміти здійснювати психологічне обстеження з урахуванням нозологічних особливостей і вікової специфіки. Психодіагностичне дослідження нерозривно пов'язане з усіма фрагментами консультативного процесу, становить

невід'ємний процес психологічного консультування і є частиною процесу пізнання клієнтом самого себе.

Фахівець повинен уміло використовувати науково обґрунтовані схеми та підходи до інтерпретації інформації, чітко формулюючи висновки у психодіагностичних звітах. Опанування базових психологічних методів є невід'ємною частиною роботи: психологічна бесіда, збір анамнестичних даних, аналіз життєвого шляху пацієнта, а також дослідження психологічних і психосоматичних аспектів захворювання. Грамотна інтеграція вказаних елементів забезпечує високий

рівень діагностики й ефективну психотерапію завдяки комплексній взаємодії з пацієнтами.

Потрібно чітко визначити фактори ризику відхилень у психічному розвитку особистості. До них належать: біологічні чинники (спадковість, проблеми під час вагітності та пологів, соматичні захворювання), психологічні (нестабільна емоційна атмосфера в родині, невпевненість у собі, перевантаження або гіперопіка) та соціальні фактори (недостатність соціальних контактів, проблеми у взаємодії з однолітками).

Важливо володіти навичками вибору відповідного методичного інструментарію, а також проводити кількісний і якісний аналіз отриманих результатів. Це дає змогу адаптувати дані для різних цілей, включно з диференціальною діагностикою, оцінкою відхилення розвитку особистості чи аналізом ефективності терапії.

Питання особливостей психодіагностики та психотерапії відхилень у психічному розвитку особистості й досі залишається актуальним. А. М. Османова, Г. В. Хоруженко, Х. Ян, Дж. В. Смолер, Л. Дальальо розглянули ключові аспекти клінічної психології, що сприяє формуванню розуміння загальних закономірностей у порушеннях та відновленні психічної діяльності за різних патологій і аномалій особистості. Н. О. Іванова, Л. Гросенік, Л. Р. Брукар, А. Ф. Маркуанд надали загальний аналіз психодіагностики та класифікацію підходів, а також розглядали діагностичну точність методів пізнання феномену психічного, що обумовлює активність респондента та сприяє ефективності й результативності психокорекції. І. Ю. Тарасевич, П. Куйперс, Ф. Лейхсенрінг, К. В. Скангос окреслили основний понятійний апарат психотерапії та психокорекції, детально описавши специфіку роботи психолога з урахуванням психотерапевтичної чи психокорекційної діяльності. М. Мушкевич розкрив психотерапію як професійну діяльність і важливий процес психологічної допомоги.

Мета та завдання статті – дослідити особливості психічного розвитку особистості й розглянути методи психодіагностики та психотерапії відхилень у психічному розвитку.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплексний підхід, який передбачав аналіз сучасної наукової літератури, що стосуються психології розвитку особистості. Було використано метод порівняння для визначення методів психодіагностики та психотерапії.

Результати дослідження й обговорення. Психічне здоров'я по суті належить до стану розуму. Це означає, що індивід може зберігати хороший або нормальний стан поведінки. Це не лише пов'язано із загальним розвитком індивідуального тіла та розуму, але й впливає на формування особистості (Ян Х., 2022).

У цьому контексті особливе значення має питання про межі між нормою та патологією, здоров'ям і хворобою. Важливо зазначити, що ці межі є надзвичайно динамічними й постійно змінюються. У науковій літературі виділяють патологічний психічний стан, який зумовлений етіологічними чинниками процесу та

характеризується хронічним перебігом без чітко визначеного завершення. Визначення меж норми й патології у психічній сфері є надзвичайно складним завданням, яке охоплює широке коло дисциплін – від медицини та психології до філософії і соціології. Г. Мозгова, Т. Ханецька й О. Якимчук у хрестоматії представили статті та витримки із статей і монографій, що відображають наукові погляди відомих учених у галузі психосоматики, яка розглядає органічну єдність соматичного та психічного в генезі здоров'я і хвороб людини (Мозгова, Ханецька, Якимчук, 2021). Р. Призванська, О. Борисова, Г. Мозгова й А. Федоренко досліджували клінічні випадки осіб, які пережили травматичні події, та надавали рекомендації щодо їх посттравматичної реабілітації (Призванська, Борисова, Мозгова, Федоренко, 2024).

Протягом тривалого часу здійснювалися численні спроби формулювання критеріїв психічної норми. До таких критеріїв відносять відповідний рівень емоційної зрілості, здатність адекватно сприймати реальність, гармонійне поєднання сприйняття явищ з емоційною реакцією на них, здатність до самоприйняття й ефективної взаємодії із соціальним оточенням, гнучкість у поведінці, критичне осмислення життєвих обставин, почуття ідентичності, а також уміння планувати життя й оцінювати перспективи майбутнього. У багатьох дослідженнях психічна норма трактується як ступінь адаптації індивіда до соціального середовища, його здатність бути продуктивним, критично мислити і конструктивно ставитися до власного життя (Никоненко, 2016).

Патологію часом буває складно відокремити від норми, оскільки те, що є нормальним для однієї форми організації чи певного структурного компонента, може бути аномальним для інших рівнів або елементів. Це означає, що межі між нормою і патологією можуть бути рухливими та невизначеними. Якщо звузити уявлення про норму до обмеженого кола «строого оптимальних» явищ, виникає жорсткий шаблон норми, який унеможливує протилежні процеси. Деякі з цих процесів у певних випадках відповідають зоні норми, а в інших переходять у площину оптимального. З іншого боку, якщо розширити межі норми до спектра різних процесів, туди можуть увійти й окремі патологічні явища, адже провести чітку лінію між нормою і патологією зазвичай неможливо. Визначити норму також складно через її змінність у часі, яка є специфічною для різних етапів онтогенезу.

Під нормою зазвичай розуміють усталену міру або середнє значення певного явища. Проте зміст цього поняття не є статичним, він залежить від рівня культури конкретного соціуму та зазнає суттєвих змін у різні періоди. Слова «розлад» і «хвороба» іноді використовуються як синоніми, але між ними є чіткі відмінності. Розлад – це група симптомів, які порушують нормальні функції вашого організму, але не мають відомої причини, тоді як хвороба – це медичний стан з ідентифікованою причиною. Ці терміни також

відрізняються від «синдрому», який просто описує сукупність симптомів, що мають тенденцію з'являтися разом.

Психічні відхилення – це клінічне визначення, що використовується для опису проблем психічного здоров'я, які серйозно обмежують здатність людини добре себе почувати та функціонувати. Відхилення від загальноприйнятих норм супроводжуються постійними душевними стражданнями, психічною дисфункцією і небезпекою, яку людина несе сама собі й оточенню.

У наш час виділяють такі відхилення:

- фізичні;
- психічні;
- педагогічні;
- соціальні.

Порушений розвиток описує процес, за якого спостерігаються відхилення у фізичному або психічному стані організму, викликані різноманітними чинниками залежно від їх природи та часу виникнення. Фізичні відхилення визначається як офіційно підтверджена тимчасова або постійна вада в розвитку чи функціонуванні людського органу, а також хронічні соматичні або інфекційні хвороби.

Психічні відхилення стосуються затвердженого у встановленому порядку тимчасового чи постійного дефіциту в психічному розвитку, включно з мовленнєвими розладами, порушеннями емоційно-вольової сфери, як-от аутизм, наслідки ушкоджень головного мозку (зокрема, розумова відсталість чи затримка психічного розвитку), що створюють труднощі в навчанні. Порушення функцій трактується як часткова або повна втрата чи патологічна зміна психологічної, фізіологічної або анатомічної структури, яка призводить до зниження або втрати функціональності. Варто враховувати, що функціональні порушення й інвалідність можуть мати як явні, так і приховані прояви, бути тимчасовими чи постійними, а також прогресувати чи регресувати із часом.

Одним із різновидом педагогічних відхилень є соціальні відхилення, які можуть по-різному впливати на суспільство. Так, позитивні відхилення стають інструментом прогресивного розвитку системи, сприяють підвищенню рівня її впорядкованості та долають застарілі, консервативні чи відсталі стандарти поведінки. Це явище можна розглядати як соціальну творчість, яка проявляється в науковій, технічній, художній чи суспільно-політичній сферах. Натомість негативні

відхилення дезорганізують систему, інколи навіть підриваючи її основи. Водночас межі між позитивною та негативною девіантною поведінкою є змінними і варіюються залежно від часу та простору, національності та визначених норм суспільства (Максимова, 2021).

Основними чинниками та причинами виникнення відхилень є:

- легкі порушення функціонування нервової системи, затримка психічного розвитку та різноманітні види акцентуацій характеру;
- несприятливі умови мікросоціального оточення, як-от сімейні конфлікти, матеріальні труднощі;
- бездоглядність дітей і відсутність належного батьківського впливу, а також контролю за їх поведінкою у позаурочний час;
- негативний вплив засобів масової інформації та інтернет-ресурсів;
- труднощі, пов'язані з адаптацією до соціального середовища;
- відсутність ранньої психологічної діагностики порушень поведінки, несвоєчасне виявлення як позитивних, так і негативних рис особистості;
- неспроможність людини компенсувати свою дезадаптацію соціально прийнятними методами тощо (Максимова, 2021).

Ці фактори створюють багатогранний комплекс проблем, які потребують всебічного аналізу й інтегрованих рішень для попередження девіантної поведінки та підтримки гармонійного розвитку особистості. Залежно від природи відхилення, а також від часу її виявлення одні з них можуть бути повністю усунуті, інші – піддаються терапії, тоді як треті можна лише компенсувати.

У наш час, на відміну від більшості медичних галузей, психіатричні відхилення все ще діагностуються винятково на основі симптомів, а біологічні тести, які могли б допомагати в діагностиці чи призначенні лікування, все ще перебувають на стадії розробки. Такий підхід встановлює клінічні групи, які є дуже гетерогенними з погляду як клінічних проявів, так і основної біології, що є перешкодою для розуміння основних механізмів і розробки ефективних методів лікування. Це широко визнано на теоретичному рівні, і протягом багатьох років було запропоновано багато різних теоретичних моделей для пояснення гетерогенності саме психічних розладів. Вони підкреслюють незліченну кількість патологічних механізмів, які можуть збігатися в тих самих симптомах у різних учасників, а також

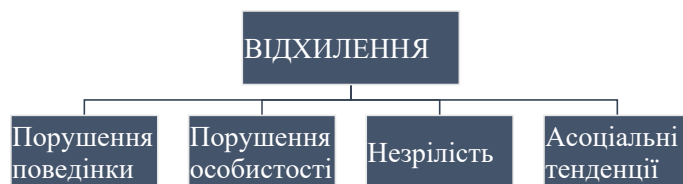

Рис. 1. Відхилення у психічному розвитку особистості

*Джерело: сформовано авторами на основі [Варій М. Й].

те, що ті самі основні біологічні фактори ризику (біогенні, психогенні та соціогенні) можуть призводити до різного клінічного фенотипу в різних індивідуумів залежно від контексту, генетичного походження та критичного часового вікна розвитку особистості.

Науковці досліджують різні типи біологічних вимірювань як мозку, так і інших систем організму з метою побудови більш комплексних моделей розвитку психічних розладів. Психіатрична (молекулярна) генетика є яскравим прикладом дисципліни, яка вирішила значні методологічні проблеми і наразі постійно генерує надійні ідеї щодо етіології психопатології. За останні два десятиліття вона зазнала суттєвих змін, перейшовши від підходів до генів-кандидатів на малих зразках до широкомасштабних досліджень геному. Було запропоновано величезний потенціал для вивчення нейробіологічних основ психічного здоров'я та захворювань, з перспективою отримання глибшого розуміння походження психіатричних проблем, розробки біологічних діагностичних систем і підвищення точності прогностичних моделей (Смоллер, 2019; Дальальо та ін., 2024). Методи, керовані даними, як-от підходи до латентного класу або кластеризації, стратифікують індивідуумів, фіксуючи варіації всередині та між клінічними популяціями. Ці методи були застосовані до психіатричної популяції для створення однорідних клінічних підгруп, які називаються підтипами. У своїй найпростішій формі ці підходи стратифікують популяції, максимізуючи однорідність у наборі даних, гарантуючи, що суб'єкти в одному підтипі є подібними, а суб'єкти в різних підтипах відрізняються. Цей «підтип» психіатричних популяцій може допомогти роз'єднати гетерогенність шляхом визначення поведінково та біологічно однорідних груп. Крім того, після визначення надійних підтипів можна оцінити, чи є лікування більш чи менш ефективним між підтипами, а отже, пристосувати втручання (Гросенік та ін., 2019; Брукар та ін., 2023).

У своїй роботі А. Ф. Марквен надає уніфікований огляд нормативного моделювання для відображення індивідуальних варіацій у різних поведінкових, демографічних і біологічних аспектах, тим самим допомагаючи зрозуміти гетерогенність у клінічних когортах. Нормативне моделювання забезпечує конкретний метод для вивчення індивідуальних відмінностей і аналізу неоднорідності між когортами, оскільки забезпечує статистичні висновки на рівні окремого учасника щодо ступеня, до якого кожен індивід відхиляється від нормативного шаблону, і дає змогу відобразити ці відхилення в кожному індивідуумі. Інакше кажучи, нормативне моделювання забезпечує спосіб кількісної оцінки та характеристики того, як різні індивіди відхиляються від очікуваної моделі й один від одного. Важливо, що це не потребує, щоб нетипові особливості збігалися між учасниками або навіть щоб існувала послідовна модель відхилень. Таким чином, це враховує конвергенцію багатьох патологічних шляхів на тих самих симптомах у різних осіб. Нарешті, нормативні

моделі можуть допомогти зрозуміти здорові варіації та вийти за межі простих розмірних теорій психічних розладів (Марквен та ін., 2019; Коул та ін., 2019).

Прийнято розрізняти два основні види дизонтогенезу: фізичний і психічний. *Фізичний дизонтогенез* відображає порушення у фізичному розвитку дитини, до яких належать дисфункції слухового, зорового чи рухового аналізаторів, а також соматичні відхилення, наприклад, аномалії в розвитку внутрішніх органів, захворювання дихальної системи тощо. Водночас будь-яка фізична патологія може суттєво впливати на психічний розвиток.

Психічний дизонтогенез є ключовою складовою постнатального дизонтогенезу. Він обумовлений не лише біологічними чинниками, як-от генетичні аномалії чи екзогенні органічні ушкодження, але й середовищними факторами, які стосуються мікросоціальних і загальносоціальних впливів. Крім того, психічний дизонтогенез часто виникає внаслідок складної взаємодії біологічних і соціальних детермінант. Характер психічного дизонтогенезу визначається низкою психологічних параметрів, зокрема: особливостями локалізації дефекту (чи є він частковим або загальним); часом виникнення ураження (чим раніше сталося порушення, тим вищий ризик психічного недорозвитку); співвідношенням первинного та вторинного дефектів; а також міжфункціональними взаємодіями, до яких належать механізми ізоляції, патологічної фіксації, тимчасових або стійких регресій.

Усі типи дизонтогенезу класифікуються на три основні групи, кожна з яких характеризується специфічними відхиленнями у розвитку.

Група I. Відхилення за типом ретардації (затримки розвитку) та дисфункції дозрівання. До цієї категорії належать: загальний стійкий недорозвиток, що спостерігається за розумовою відсталістю; затриманий розвиток, який проявляється вповільненням темпів формування певних психічних функцій.

Група II. Відхилення за типом пошкодження. Ця група охоплює: пошкоджений розвиток, зумовлений органічними ураженнями центральної нервової системи, наприклад органічною деменцією; дефіцитарний розвиток, що виникає внаслідок тяжких порушень сенсорних або моторних функцій (порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату, мовлення) або в умовах хронічних соматичних захворювань.

Група III. Відхилення за типом асинхронного розвитку з домінуванням емоційно-вольових порушень. До цієї групи належать викривлений розвиток, як у випадку раннього аутизму; дисгармонійний розвиток, що проявляється через психопатологічні особливості, зокрема психопатії.

Такий поділ дає можливість систематизувати відхилення в розвитку та поглиблено досліджувати їхню природу й механізми впливу на формування особистості.

Взаємодія виступає ключовим інструментом психолога в побудові діагностики та терапії. Спілкування

в системі «психолог – респондент» розгортається поступово, на кількох рівнях, поєднуючи позитивні дезінтеграційні та вторинно-інтеграційні процеси (Іванова, 2016). Ефективність питань, які ставить психолог, визначається їхньою здатністю до діагностики, що підкорюється прихованій структурі психіки. Діагностична цінність таких питань ґрунтується на врахуванні поведінкового матеріалу, аналізованого з позиції імовірностей і прогнозів. Діалогічна взаємодія психолога з респондентом виконує функцію посередника між діагностикою і терапією. Кожен етап цього процесу містить елементи обох компонентів. Завдяки постійного діалогу відбувається стимуляція спонтанного прояву системних взаємозв'язків між областями свідомого і несвідомого. Розуміння цих взаємозв'язків потребує від психолога розвинених діагностичних навичок.

Для визначення ключових аспектів у розмові з пацієнтом фокусуються на таких структурних складових:

- біологічний анамнез (надає інформацію про різні періоди життя людини, а також виявляє чинники, які могли негативно вплинути на їхній перебіг);
- психологічний анамнез (визначає емоційні, особистісні та поведінкові характеристики людини, що дає змогу глибше зрозуміти її психоемоційний стан);
- соціальний анамнез (дані про структуру сім'ї, рівень освіти, матеріальний стан, житлові умови та загальне психологічне середовище);
- педагогічний анамнез (враховує специфіку соціальної адаптації у колективі, оцінює інтеракцію у міжособистісних стосунках, визначає інтереси до різних видів діяльності та статусні позиції у взаєминах).

Цей розділ допомагає виявити потенційні фактори ризику дезадаптації через відхилення в розвитку та спланувати подальшу терапію.

Основою діагностичної роботи психолога є використання науково обґрунтованих методик, які відповідають психометричним вимогам. У процесі практичної діагностичної роботи психолог висуває гіпотези щодо причин відхилень у розвитку особистості, спираючись як на інтуїтивну основу, так і на емпіричні дані, а їх підтвердження здійснюється за допомогою відповідних методик. У дослідженні О. Ю. Чумаченко, О. С. Донченко, С. П. Поліщук, О. А. Шарової, Л. І. Хімчук актуалізується необхідність використання сучасних методів діагностики гіперактивності в дітей (Чумаченко та ін., 2024).

Спостереження як метод дослідження особливостей психічного розвитку особистості ґрунтується на фіксації проявів поведінки. Він передбачає збір інформації через безпосереднє, цілеспрямоване й систематичне сприйняття та реєстрацію зовнішніх проявів психіки, як-от дії, вчинки й загальна поведінка особи в різних умовах. Психолог, використовуючи цей метод, збирає дані, уникаючи будь-якого втручання в ситуацію. Цей метод є особливо корисним у випадках, коли пряма взаємодія дослідника з досліджуванним процесом може порушити природний перебіг подій. Він дає змогу отримати комплекс

не й цілісне уявлення про поведінку людини у її багатогранності (Османова, 2023).

Важливо зазначити, що одноразового спостереження за окремими моментами поведінки чи діяльності недостатньо для формулювання глибоких висновків щодо розвитку індивідуально-психологічних особливостей особистості. Для уникнення випадкових або помилкових інтерпретацій потрібно здійснювати багаторазові спостереження за певними морально-психологічними характеристиками за різних умов і на основі різноманітного матеріалу.

Самоспостереження – це різновид спостереження, який полягає у відстеженні людиною своїх внутрішніх переживань і психічних явищ, а також їх зовнішніх проявів. Пізнання власної психіки зазвичай відбувається опосередковано через аналіз і спостереження зовнішньої діяльності.

Психологічний експеримент являє собою наукове дослідження, що здійснюється в ретельно відібраних або спеціально створених умовах, що сприяють активній маніфестації психічних явищ, які є предметом вивчення. Основною його метою є здобування нових даних і виявлення закономірних зв'язків між явищами шляхом цілеспрямованого втручання дослідника в життєдіяльність учасника аналізу. Такий експеримент передбачає організовану взаємодію між учасниками дослідження (або групою учасників) і експериментальною ситуацією, що дає змогу визначити специфіку та закономірності цієї взаємодії. Головне завдання психологічного експерименту полягає у забезпеченні можливості об'єктивного зовнішнього спостереження за ключовими характеристиками внутрішніх психічних процесів. У разі час застосування методу експерименту в галузі психології потрібно враховувати, що будь-яке втручання дослідника з метою аналізу психічних явищ водночас може слугувати засобом конструктивного або деструктивного впливу на випробуваного.

Для успішної діагностики відхилень поведінки особистості ефективним є використання *особистісно орієнтованих тестів*. Використання багатовимірних методик і тестів дає змогу розробити цілий комплекс принципів, які стали основою діагностики людей зі схильністю до поведінкових відхилень. Зазначені підходи та створені на їх базі методики допомагають вирішити низку важливих завдань, зокрема: встановити рівень відхилення (від норми, загальноприйнятих зразків чи стилю поведінки); визначити ступінь відповідності певному типу відхилення, його природу й особливості; виявити причини такого відхилення; а також передбачити можливий напрям і розвиток цих відхилень у майбутньому.

На сьогодні виділяють кілька основних груп проєктивних методик. Серед них конститутивні, які мають структурований формат, як, наприклад, тест Роршаха; конструктивні, що передбачають створення осмисленого цілого з уже оформлених деталей; інтерпретативні, що ґрунтуються на аналізі певної події чи ситу-

ації (наприклад, тематичний апперцептивний тест); катартичні, які передбачають ігрову діяльність у спеціально організованих умовах, такий підхід характерний для психодрами; експресивні, що передбачають малювання на задану чи вільну тему; імпресивні, які акцентують увагу на виборі певних стимулів, наприклад тест Люшера; і адитивні, зокрема методика завершення незакінчених речень (Калашник, 2022). Діагностика за допомогою цих методик проводиться з урахуванням окремих характеристик, як-от розмір і розташування зображення на аркуші, реалістичність образів або колористична гама. При цьому унеможливується безпосередня взаємодія з автором малюнка. Стандартизовані тестові інтерпретації базуються на оцінці відповідності нормам або визначення відхилень від них.

Сучасна психологічна діагностика є однією з ключових галузей психології, яка займається розробкою інструментів і методів для вивчення індивідуально-психологічних і психофізіологічних характеристик людини. Психодіагностика відхилень передбачає визначення патопсихологічних маркерів (соматичних, соціальних, морфогенетичних) для встановлення явних сигналів розладу. Серед основних завдань цієї галузі – розробка, перевірка й удосконалення методик дослідження, формулювання правил для проведення діагностичних процедур і створення ефективних способів аналізу й інтерпретації зібраних даних. Крім того, психодіагностика допомагає у зборі інформації про психологічні особливості особистості. Водночас психодіагностика поєднує теоретичний підхід із практичною діяльністю психолога, орієнтованою на виявлення якостей, психічних станів, фізіологічних показників, індивідуальних рис і вибору ефективних методів психотерапії.

Психотерапія являє собою сукупність різноманітних методів лікування, які спрямовані допомогти

людині визначити та змінити нездорові емоції, думки та поведінку. Основні види психологічних інтервенцій за характером можуть бути регулятивними, розвивальними та превентивними, а також відрізнятися за формами (індивідуальні, групові, родинні), за змістом (емоційні, поведінкові, когнітивні, фізіологічні), за масштабом вирішення задач (мікропсихокорекція, мезопсихокорекція, макропсихокорекція), за тривалістю (короткотермінова, довготермінова). Психотерапевтичні сеанси можуть тривати кілька тижнів або місяців для короткострокових проблем, а в разі складніших відхилень – кілька місяців або років. Фахівці з питань психічного здоров'я можуть використовувати кілька типів психотерапії. Вибір терапії залежить від конкретного стану пацієнта, особливостей відхилень у його психічному розвитку та/або обставин. Терапевти можуть комбінувати елементи з різних терапевтичних підходів, щоб найкраще задовольнити потреби пацієнтів (табл. 1) (Тарасевич, 2024; Куйперс та ін., 2020; Лейхсенрінг та ін., 2022; Скангос та ін., 2023).

Когнітивно-поведінкова терапія є ефективною психологічною інтервенцією, яка допомагає подолати депресивні розлади, тривогу та стрес. Її основним завданням є виявлення негативних думок і переконань, заміна їх на більш конструктивні й реалістичні, а також розвиток нових підходів до самосприйняття та реагування на стрес. Такий підхід дає змогу змінити погляд на стресові обставини, значно покращуючи здатність адаптуватися до різних викликів. Методи дослідження передбачають застосування поведінкових вправ, використання технік когнітивного переформулювання, розвиток соціальних навичок через навчальні методики, а також проведення рольових ігор як інструмента практичного закріплення результатів (Тарасевич, 2024; Куйперс та ін., 2020).

Таблиця 1

Основні психологічні відхилення, психодіагностика та методи психотерапії

Відхилення	Патопсихологічні маркери діагностики	Рекомендовані методи психотерапії
Порушення емоційної сфери (емоційна нестабільність, тривожність і страх, агресивна поведінка)	Шкала генералізованого тривожного розладу, діагностики емоційно-вольової сфери, тест М. Люшера, шкала тривоги та депресії (HADS)	Терапія, орієнтована на емоції; когнітивно-поведінкова терапія; раціонально-емоційна поведінкова терапія; психосинтез; музикотерапія
Порушення уваги (складно зосередитися) та пам'яті (слабка)	Діагностика рівня розвитку уваги. Методика «Вибірковість уваги» (тест Г. Мюнстерберга)	Когнітивна терапія на основі уважності; музикотерапія
Порушення загальної моторики (незграбність, складність у координації рухів)	Тести на спритність для оцінки моторики й координації, шкала психомоторного розвитку Грифітс	Терапія поведінкової активації; арттерапія, музикотерапія
Складності в соціалізації та комунікації (складності у спілкуванні й емоційному реагуванні, замкненість)	Шкала задоволеності життям, діагностика комунікативного контролю (М. Шнайдер), рівень комунікабельності (тест В. Ф. Ряховського)	Терапія, орієнтована на емоції; міжособистісна психотерапія; раціонально-емоційна поведінкова терапія; психосинтез; арттерапія; музикотерапія
Складності в адаптації	Коротка шкала стійкості, шкала тривоги та депресії (HADS)	Поведінкова терапія на основі прийняття; раціонально-емоційна поведінкова терапія
Депресивні розлади	Шкала задоволеності життям, тест на депресію (PHQ-9), шкала тривоги та депресії (HADS)	Когнітивно-поведінкова терапія, міжособистісна терапія

*Джерело: сформовано авторами.

Психосинтез. Головна мета терапевтичного психосинтезу полягає в тому, щоб сприяти становленню особистості як цілісної та гармонійно саморегульованої системи. У її основі лежить єдиний смисловий стрижень, що об'єднує актуальні й потенційні ресурси, необхідні для повної самореалізації (Кучеренко, 2017). Тут передбачається інтеграція різних граней особистості, включно з фізичним тілом, емоційною сферою, інтелектуальними здібностями, інтуїцією. Також така терапія сприяє створенню цілісного й узгодженого образу власного «я» (Тарасевич, 2024). До методів належать техніки медитацій, практики візуалізації, завдання для дослідження особистих цінностей і робота з внутрішніми «підособистостями».

Музикотерапія є методом, що використовує музику для корекції низки емоційних, психічних і соматичних порушень, як-от страхи, проблеми з мовленням і руховими функціями, психосоматичні розлади, поведінкові відхилення та труднощі у спілкуванні. Цей підхід спрямований на підтримку й гармонізацію психологічного стану людини. У музикотерапії виділяють чотири ключові напрями корекційного впливу (Калашник, 2022; Ян Х., 2022):

1. Емоційна активація під час проведення вербальної психотерапії.
2. Розвиток міжособистісних комунікативних навичок, функцій і здібностей.
3. Нормалізація психовегетативних процесів через регулятивний вплив музики.
4. Формування та поглиблення естетичних потреб і цінностей.

Залежно від рівня активності клієнтів, їх участі в музикотерапевтичному процесі та визначених цілей цей метод поділяється на дві основні форми: активна музикотерапія – пацієнти самовиражаються через створення чи виконання музики; пасивна (рецептивна) музикотерапія – пацієнти слухають спеціально підібрану музику, що сприяє досягненню терапевтичного ефекту. Обидві форми можуть застосовуватися окремо чи в поєднанні для досягнення найкращого результату залежно від індивідуальних потреб.

Групова підтримка, як-от участь у сеансах групової психотерапії чи активності в психосоціальних клубах, дає змогу людям ділитися своїм досвідом, отримувати підтримку однодумців і знаходити контакт з іншими, хто перебуває в схожих життєвих умовах. Під час таких зустрічей учасники не лише обмінюються досвідом, а й знаходять емоційну опору серед тих, хто проходить через подібні труднощі. Це формує відчуття належності до спільноти, зменшує самотність і сприяє покращенню загального емоційного стану.

Висновки. Сучасні методи психологічної діагностики дають можливість визначити особливості психічного розвитку особистості, її індивідуально-психологічні та психофізіологічні характеристики. Психодіагностика передбачає комплексний підхід до вивчення поведінкових, когнітивних та емоційних проявів. Психодіагностика займається психологічною

оцінкою особистості шляхом використання інтегрованого репертуару опитувальників, тестових методик (психометричних і проєктивних), клінічних інтерв'ю, нейропсихологічних обстежень і спостережень. Тип використовуваних методик та інструментів може змінюватися залежно від контексту й оцінки відхилень, віку та типу можливих труднощів суб'єктів оцінки. Своєчасна діагностика допомагає виявити особливості психічного розвитку, що дає змогу розробити індивідуальні програми корекції порушень. Правильно підібрані психодіагностичні методи можуть допомогти краще зрозуміти особистість, відхилення у психологічному розвитку особистості, а також передбачити відповідні умови для психотерапії. Психотерапія може допомогти покращити психічне здоров'я, подолати соціальні чи емоційні проблеми й реалізувати свій потенціал. Існує багато різних форматів психотерапії, але всі вони передбачають роботу з кваліфікованим професіоналом, який використовує форми спілкування та взаємодії для оцінки, діагностики та терапії дисфункціональних емоційних реакцій, способів мислення й моделей поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варій М. Й. Загальна психологія : навчальний посібник. 2-ге видан., випр. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 968 с.
2. Іванова Н. О. Психодіагностика в глибинному пізнанні психіки суб'єкта. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. № 5 (16).
3. Калашник І. Використання методів психотерапії особистості у роботі із психологічною травмою. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. № 1 (1). С. 94–101. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2022.1\(1\).13](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2022.1(1).13).
4. Кучеренко Є. Психосинтез у розвитку сучасної особистості: специфіка методу та актуальні завдання. *Гуманітарний корпус : збірник 84 наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. 2017. № 13. С. 66–71.
5. Максимова Н. Ю. Система ранньої діагностики відхилень в розвитку особистості : методичний посібник. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 220 с.
6. Мозгова Г. П., Ханецька Т. І., Якимчук О. І. Психосоматика: психічне, тілесне, соціальне. Хрестоматія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 383 с.
7. Никоненко Ю. П. Клінічна психологія : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2016. 369 с.
8. Османова А. М., Хоруженко Г. В. Клінічна психологія : навчальний посібник. Київ : Університет «Україна», 2023. 183 с.
9. Тарасевич І. Ю. Групові психотерапія та психокорекція : глосарій основних термінів та методів групової роботи (психокорекційної, психотерапевтичної). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2024. 57 с.
10. Чумаченко О. Ю., Донченко О. С., Поліщук С. П., Шарова О. А., Хімчук Л. І. Психодіагностика гіперактивності дітей дошкільного віку. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 10 (44). С. 1098–1112.

11. Brucar L.R., Feczko E., Fair D.A., Zilverstand A. Current Approaches in Computational Psychiatry for the Data-Driven Identification of Brain-Based Subtypes. *Biological psychiatry*. 2023. Vol. 93 (8), pp. 704–716. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2022.12.020>.
12. Cole J.H., Marioni R.E., Harris S.E., Deary I.J. Brain age and other bodily ‘ages’: implications for neuropsychiatry. *Molecular psychiatry*. 2019. Vol. 24 (2), pp. 266–281. <https://doi.org/10.1038/s41380-018-0098-1/>.
13. Cuijpers P., Noma H., Karyotaki E., Vinkers C.H., Cipriani A., Furukawa T.A. A network meta-analysis of the effects of psychotherapies, pharmacotherapies and their combination in the treatment of adult depression. *World psychiatry : official journal of the World Psychiatric Association (WPA)*. 2020. Vol. 19 (1), pp. 92–107. <https://doi.org/10.1002/wps.20701>.
14. Dall’Aglia L., Johanson S.U., Mallard T., Lamballais S., Delaney S., Smoller J.W., Muetzel R.L., Tiemeier H. Psychiatric neuroimaging at a crossroads: Insights from psychiatric genetics. *Developmental cognitive neuroscience*. 2024. Vol. 70. P. 101443. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2024.101443>.
15. Grosenick L., Shi T.C., Gunning F.M., Dubin M.J., Downar J., Liston C. Functional and Optogenetic Approaches to Discovering Stable Subtype-Specific Circuit Mechanisms in Depression. *Biological psychiatry. Cognitive neuroscience and neuroimaging*. 2019. Vol. 4 (6), pp. 554–566. <https://doi.org/10.1016/j.bpsc.2019.04.013>.
16. Leichsenring F., Steinert C., Rabung S., Ioannidis J.P.A. The efficacy of psychotherapies and pharmacotherapies for mental disorders in adults: an umbrella review and meta-analytic evaluation of recent meta-analyses. *World psychiatry: official journal of the World Psychiatric Association (WPA)*. 2022. Vol. 21 (1), pp. 33–145. <https://doi.org/10.1002/wps.20941>.
17. Marquand A.F., Kia S.M., Zabihi M., Wolfers T., Buitelaar J.K., Beckmann C.F. Conceptualizing mental disorders as deviations from normative functioning. *Molecular psychiatry*. 2019. Vol. 24 (10), pp. 1415–1424. <https://doi.org/10.1038/s41380-019-0441-1/>.
18. Pryzvalska R., Borysova O., Mozgova G., Fedorenko A. Clinical cases and recommendations for post-traumatic rehabilitation based on EI. *Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13(74), pp. 227–238. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.74.02.19>.
19. Scangos K.W., State M.W., Miller A.H., Baker J.T., Williams L.M. New and emerging approaches to treat psychiatric disorders. *Nature medicine*. 2023. Vol. 29 (2), pp. 317–333. <https://doi.org/10.1038/s41591-022-02197-0>.
20. Smoller J. W. Psychiatric Genetics Begins to Find Its Footing. *The American journal of psychiatry*. 2019. Vol. 176 (8), pp. 609–614. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2019.19060643>.
21. Yan H. Career Development Anxiety and Mental Health Regulation of University Music Teachers. *Journal of healthcare engineering*. 2022. Vol. 2022. P. 9091795. <https://doi.org/10.1155/2022/9091795>.
2. Ivanova, N.O. (2016). Psykhodiagnostyka v hlybynnomu piznanni psykhyky subiekta [Psychodiagnostics in the deep cognition of the subject’s psyche]. *Tekhnologii rozvytku intelektu – Technologies of intelligence development*, 5 (16) [in Ukrainian].
3. Kalashnyk, I. (2022). Vykorystannia metodiv psykhoterapii osobystosti u roboti iz psykhologichnoi travmoiu [The use of methods of personality psychotherapy in the work with psychological trauma]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa – Bulletin of Vasyl’ Stus Donetsk National University*, 1 (1), 94–101. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2022.1\(1\).13](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2022.1(1).13) [in Ukrainian].
4. Kucherenko, E. (2017). Psykhosyntezy u rozvytku suchasnoi osobystosti: spetsyfika metodu ta aktualni zavdannia [Psychosynthesis in the development of modern personality: specificity of the method and actual tasks]. *Humanitarnyi korpus: zbirnyk 84 naukovykh statei z aktualnykh problem filosofii, kulturolohii, psykhologhii, pedahohiky ta istorii – Humanitarian Corpus: a collection of 84 scientific articles on topical issues of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history*, 13, 66–71 [in Ukrainian].
5. Maksymovoi, N.Iu. (2021). Systema rannoi diagnostyky vidkhylen v rozvytku osobystosti: metodychnyi posibnyk [System of early diagnostics of deviations in personality development: a methodological guide]. Kyiv – Lviv: Vydavets Viktoriia Kundelska. 220 p. [in Ukrainian].
6. Mozhova, H.P., Khanecka, T.I., & Yakymchuk, O.I. (2021). Psykhosomatyka: psykhichne, tilesne, sotsialne. Khrestomatiya: navchalnyi posibnyk dlya studentiv vyschychkh navchal’nykh zakladiv [Psychosomatics: Mental, physical, social. A textbook for university students]. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova – NPU named after M.P. Drahomanov. 383 p. [in Ukrainian].
7. Nykonenko, Yu.P. (2016). Klinichna psykhologhiya: navchalnyi posibnyk [Clinical psychology: A textbook]. Kyiv: KNT. 369 p. [in Ukrainian].
8. Osmanova, A.M., & Khoruzhenko, H.V. (2023). Klinichna psykhologhiya: navchalnyi posibnyk [Clinical psychology: A textbook]. Kyiv: Universytet “Ukrayina” – University “Ukraine”. 183 p. [in Ukrainian].
9. Tarasevych, I.Yu. (2024). Hrupova psykhoterapiya ta psykhorektsiya: hlosariy osnovnykh terminiv ta metodiv hrupovoi roboty (psykhorektsiynoi, psykhoterapevtychnoi) [Group psychotherapy and psychocorrection: a glossary of basic terms and methods of group work (psychocorrectional, psychotherapeutic)]. Dnipro: VNPZ Dniprovskiy humanitarnyi universytet – Dnipro Humanitarian University. 57 p. [in Ukrainian].
10. Chumachenko, O.Yu., Donchenko, O.S., Polishchuk, S.P., Sharova, O.A., & Khimchuk, L.I. (2024). Psykhodiagnostyka hiperaktyvnosti ditei doshkilnoho viku [Psychodiagnostics of preschool children’s hyperactivity]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations of science*, 10 (44), 1098–1112. [in Ukrainian].
11. Brucar, L.R., Feczko, E., Fair, D.A., & Zilverstand, A. (2023). Current Approaches in Computational Psychiatry for the Data-Driven Identification of Brain-Based Subtypes. *Biological psychiatry*, 93 (8), 704–716. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2022.12.020>. [in English].
12. Cole, J.H., Marioni, R.E., Harris, S.E., & Deary, I.J. (2019). Brain age and other bodily ‘ages’: implications for neuropsychiatry. *Molecular psychiatry*, 24 (2), 266–281. <https://doi.org/10.1038/s41380-018-0098-1/> [in English].

REFERENCES

1. Variy, M.Y. (2007). Zahalna psykhologhiia navchalnyi posibnyk (2-he vyd., vypr. i dop.) [General Psychology: A textbook (2nd ed., rev. and updated)]. Kyiv: Tsentr uchnovoi literatury – Center for Educational Literature, 968 p. [in Ukrainian].

13. Cuijpers, P., Noma, H., Karyotaki, E., Vinkers, C.H., Cipriani, A., & Furukawa, T. A. (2020). A network meta-analysis of the effects of psychotherapies, pharmacotherapies and their combination in the treatment of adult depression. *World psychiatry: official journal of the World Psychiatric Association (WPA)*, 19 (1), 92–107. <https://doi.org/10.1002/wps.20701> [in English].
14. Dall'Aglia, L., Johanson, S.U., Mallard, T., Lamballais, S., Delaney, S., Smoller, J.W., Muetzel, R.L., & Tiemeier, H. (2024). Psychiatric neuroimaging at a crossroads: Insights from psychiatric genetics. *Developmental cognitive neuroscience*, 70, 101443. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2024.101443> [in English].
15. Grosenick, L., Shi, T.C., Gunning, F.M., Dubin, M.J., Downar, J., & Liston, C. (2019). Functional and Optogenetic Approaches to Discovering Stable Subtype-Specific Circuit Mechanisms in Depression. *Biological psychiatry. Cognitive neuroscience and neuroimaging*, 4(6), 554–566. <https://doi.org/10.1016/j.bpsc.2019.04.013> [in English].
16. Leichsenring, F., Steinert, C., Rabung, S., & Ioannidis, J.P.A. (2022). The efficacy of psychotherapies and pharmacotherapies for mental disorders in adults: an umbrella review and meta-analytic evaluation of recent meta-analyses. *World psychiatry: official journal of the World Psychiatric Association (WPA)*, 21 (1), 133–145. <https://doi.org/10.1002/wps.20941> [in English].
17. Marquand, A.F., Kia, S.M., Zabihi, M., Wolfers, T., Buitelaar, J.K., & Beckmann, C.F. (2019). Conceptualizing mental disorders as deviations from normative functioning. *Molecular psychiatry*, 24 (10), 1415–1424. <https://doi.org/10.1038/s41380-019-0441-1> [in English].
18. Pryzvalska, R., Borysova, O., Mozgova, G., & Fedorenko, A. (2024). Clinical cases and recommendations for post-traumatic rehabilitation based on EI. *Amazonia Investiga*, 13 (74), 227–238. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.74.02.19> [in English].
19. Scangos, K.W., State, M.W., Miller, A.H., Baker, J.T., & Williams, L.M. (2023). New and emerging approaches to treat psychiatric disorders. *Nature medicine*, 29 (2), 317–333. <https://doi.org/10.1038/s41591-022-02197-0> [in English].
20. Smoller, J.W. (2019). Psychiatric Genetics Begins to Find Its Footing. *The American journal of psychiatry*, 176 (8), 609–614. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2019.19060643> [in English].
21. Yan, H. (2022). Career Development Anxiety and Mental Health Regulation of University Music Teachers. *Journal of healthcare engineering*, 2022, 9091795. <https://doi.org/10.1155/2022/9091795> [in English].

Galyna Mozgova,

Doctor of Psychology, Professor,
Head of the Department of Psychosomatics and Health Psychology,
Dragomanov Ukrainian State University,
9, Pirogova Str., Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4836-245X>

Svitlana Polishchuk,

Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychosomatics and Health Psychology,
Dragomanov Ukrainian State University,
9, Pirogova Str., Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-4959-0126>

Oksana Yakymchuk,

Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Professor at the Department of Psychosomatics and Health Psychology,
Dragomanov Ukrainian State University,
9, Pirogova Str., Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-8389>

PECULIARITIES OF PSYCHODIAGNOSTICS AND PSYCHOTHERAPY OF DEVIATIONS IN MENTAL DEVELOPMENT OF THE INDIVIDUAL

Mental disorders are very common, often destructive, and have a negative impact on the lives of millions of people around the world. Psychodiagnostics is an important method for determining possible deviations in the mental development of a person. Psychodiagnostics is aimed at studying the harmonious mental development of a person. It includes a comprehensive approach to the study of behavioral, cognitive and emotional manifestations. Timely diagnostics helps to identify the peculiarities of mental development, which allows to develop individual correction programs.

Diagnostics of mental development is based on the use of both objective performance indicators (tests) and subjective data. Professional observation, interviews, questionnaires, and various types of tests are used for analysis. The assessment process involves determining the presence or absence of certain psychological qualities, emotional reactions or behavioral manifestations and their compliance with established standards. Psychological testing, in particular, uses questionnaires, projective techniques, and tests that involve performing specific tasks. Behavioral deviations are mostly caused by conflicts of interest and value systems, distortions in the mechanisms of their implementation, shortcomings in the upbringing process, life

failures, and emotional dysfunctions. Personality antisociality usually occurs as a reaction to difficult and almost insoluble life situations, i.e., it is caused by disorders at one of the levels of the internal regulation system: cognitive, emotional, volitional, or behavioral.

Therefore, when working with people with such disorders, psychologists need to pay special attention to psychological assistance, clearly understand the type of disorder and identify effective methods of psychotherapy that will contribute to the normal psychological development of the individual.

Key words: psychodiagnostics, basics of psychotherapy, personality development, deviations, medical and rehabilitation psychology.

Подано до редакції 06.02.2025